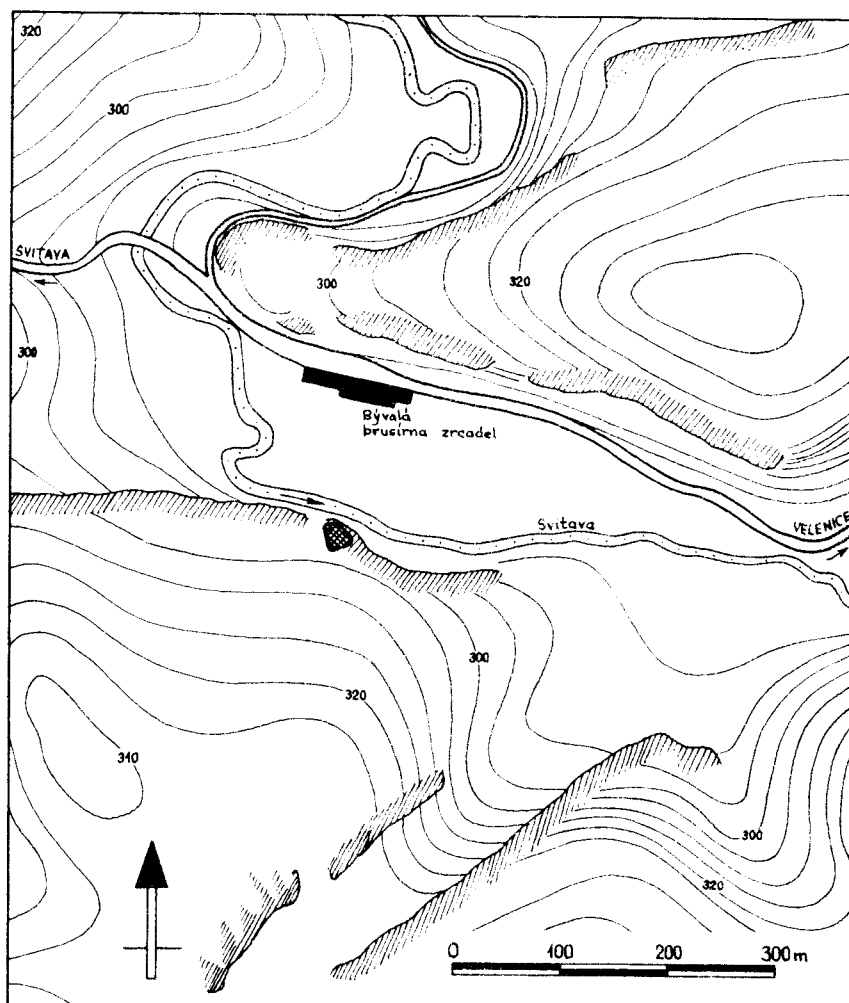

HRAD U VELENIC

k.ú. Velenice, o. Česká Lípa

F. Gabriel, J. Panáček

Při ověřování Würfelovy lokalizace zaniklé vsi Výrova (Würfel rukopis; Würfel 1933, 98) v říjnu 1986 se ukázalo, že terénní relikty, považované za zbytky vesnice, náležely - alespoň z části - hradu neznámého nám jména. Opevnění leží na severním okraji lesa, označovaného na mapách jako Svitavský nebo Výrovský (případně Vejrov), na pravém břehu Svitavského potoka, tvořícího v těchto místech katastrální hranici mezi Velenicemi a Svitavou (obr. 1). Ostrožnu, vystupující ze zalesněného členitého terénu pískovcových skal, narušilo při jejím úpatí vysekání tzv. Pustého kostela (něm. Hundskirche), souvisejícího snad nějakým způsobem s nedalekou brusírnou zrcadel. Přesná poloha hradu na ZM 02 - 42 Česká Lípa je 372 mm od jižní a 463 mm od západní sekční čáry (7 od J, 10 mm od V s.č.).

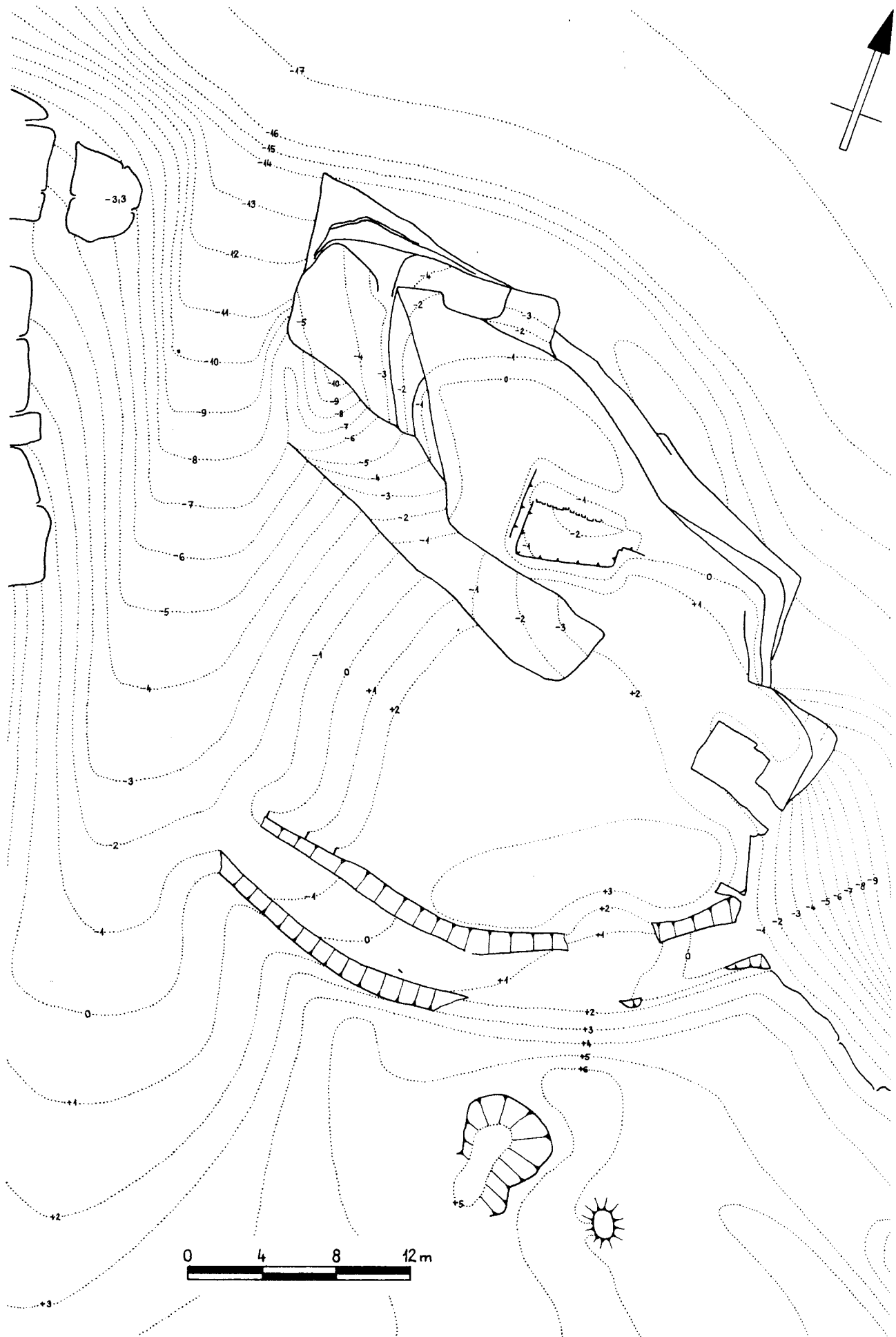
Obr. 1: Poloha bezejmenného hradu u Velenic, okr. Česká Lípa

Ostrožna, tvořící podloží opevnění, je součástí rozlehlé skalní terasy, od které ji na jihozápadní straně odděluje údolí, zprvu se ostře zařezávající do hrany terasy, ve svém závěru na konci ostrožny však již jen mělce vyznačující její konec. Severní stranu vymezuje hrana skalního masivu, spadající strmě na břeh Svitavského potoka. Na jihovýchodní straně přechází ostrožna pozvolným stoupáním do okolního terénu. Právě v těchto místech ji přetíná ve skále sekaný šíjový příkop (obr. 2). Mírně sešikmené stěny se od sebe v horní části vzdalují až 5,6 m, u dna nepřesahuje šířka 3,3 m. Asi 3 m hluboký příkop ústí východním koncem ve strmé skalní stěně, na opačné straně přechází do údolí. Takto vymezená jednodílná dispozice zabírá plochu lichoběžníka o stranách 35,5 x 34 x 19 x 26,4 m. Vedle přírodního opevnění v podobě svíslých skalních stěn a příkopu jsme nezjistili na lokalitě žádné jiné opevnění, ačkoliv jej musíme předpokládat alespoň v místech, kde skalní stěny přecházejí ve svah, ač strmý, přece jen neposkytující dostatečnou bezpečnost bez dalšího zajištění. Snad s fortifikací souvisejí tři stupně, přisekané na hraně příkopu v místech svahu, tedy právě tam, kde lze linii opevnění předpokládat. O její formě nás povrch terénu neinformuje a zdá se, že ani archeologickým výzkumem nezískáme mnoho informací. Vyplývá to z faktu, že prostor, kterým opeňovací linie musela procházet, protíná dnes hluboká terénní deprese, způsobená závalem tzv. Pustého kostela, jejíž stěny poskytují profil půdního krytu až na skalní podloží. Základy jakéhokoliv opevnění v něm však zcela chybí. Není ale vyloučena možnost, že postupné splavování půdního krytu stopy po opevnění nenávratně zničilo, zvláště bylo-li toto pouze dřevěné.

Zástavba hradu se, pokud ovšem můžeme soudit na základě povrchového průzkumu, omezila toliko na jeden objekt, situovaný blíže k severnímu okraji hradiště a projevující se jako do skály vysekané podvalí. Jiné terénní relikty po stavbách na lokalitě nezjišťujeme. Se značnou dávkou pravděpodobnosti nepřiléhaly k případné stavbě nad podvalím ze strany od příkopu, neboť zde probíhá terénní deprese, která by základy zástavby odkryla alespoň v profilu. Poměrně malý prostor mezi depresí a koncem ostrožny můžeme asi rovněž vyloučit, neboť je částečně holý, bez půdního krytu, takže stavba, pokud by zde s ohledem na rozlohu plochy vůbec stála, by musela zanechat stopy v podobě dráží, zápustí a podobných reliktní. Ty ovšem na skále patrně nejsou. Zbývající prostor mezi depresí a příkopem sice možnost zástavby nevylučuje, ale ani tam stopy po ní nenalzáme.

Zůstává tedy, alespoň zatím, jediným pozůstatkem zástavby ve skále vysekané podvalí na lichoběžníkovém základě, jednou ze svých stran otočené k příkopu. Rozměry, jak je ověřila malá zjišťovací sonda, činí 3,4 x 5,2 x 4,3 x 5,3 m. Hloubku částečně zasutého objektu sonda neověřila, odkryla však schodiště, vysekané vně podvalí a pokračující i v interiéru. Přerušovaly jej dveře, patrné z vysekaných zápustí pro veřeje a dráže pro práh. V jeho úrovni končil i sokl, obíhající - ovšem v různých výškách - i severozápadní a jihozápadní stranu podvalí. Není-li ukryt pod zásypem v horní části, postrádáme jej pouze na jihovýchodní stěně. Funkce soklu zůstává zatím neobjasněna. Není vyloučeno,

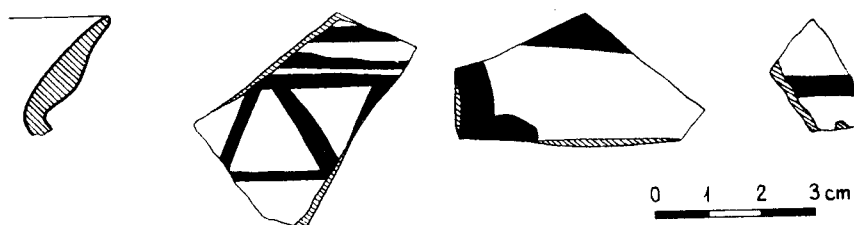
Obr. 2: Bezejmenný hrad u Velenic - zaměření autorů říjen 1986 přístrojem BRT 006

že se jedná o technickou záležitost, související s nadzemní konstrukcí objektu, kterou - stejně jako i jinde - nemůžeme jednoznačně rekonstruovat. Absence nálezů malty na odkrytém schodišti vylučuje techniku zdění na maltu. Naopak, nálezy mazanice ukazují na možnost dřevěné architektury, spíše však - s ohledem na četnost mazanícových zlomků - roubené než hrázděné. Upozorňujeme však, že sonda ověřovala pouze průběh vysekané skály na severozápadní straně a charakter vstupní šíje, nikoliv vrstvy zásypu, takže naše pozorování může být hrubě zkuseno. Ať však již stavba využila té či oné techniky, podobu nadzemní části nemůžeme rekonstruovat, ačkoliv se zdá velmi pravděpodobné, že se jednalo o několi-kapatrovou, tedy věžovitou stavbu, tak jak ji předpokládáme i na jiných hradech ostrožného typu (Gabriel - Smetana 1981), ke kterým nově objevené opevnění nesporně patří. Předpokládáme proto, že vedle vojenské funkce, ač - s ohledem na umístění - značně potlačené, plnila i funkci obytnou.

Datování hradu opíráme pouze o nepočetný soubor keramiky, ačkoliv se nabízí lákavé spojení se jménem Výrov (Vejrov), uváděným v písemných premenech ovšem pouze v roce 1554 (AČ 30/228) a podle J. V. Šimáka (1922, 431) spojovaným s vesnicí (viz též Panáček 1985, 294). Složitost otázky si vyžádá hlubšího studia a pro datování našeho objektu nemá zatím větší význam. Získaná keramika, uložená v Archeologickém odboru Krajského muzea Teplice pod př. č. 61/86, obsahuje 1 fragment okraje nádoby, 2 fragmenty poklic, 6 fragmentů červeně malované keramiky, 1 fragment zdobený měkkou plastickou vlnicí a 38 atypických fragmentů. Již z pouhého výčtu vidíme, že tento soubor (obr. 3) nedává nikterak pevnou oporu pro datování. S jistou dávkou opatrnosti můžeme konstatovat, že jeho počátek náleží přelomu 13. a 14. století, kam řadíme nízké okružní, vlnicí zdobený fragment a zlomky zelené polokameniny (Gabriel - Smetana 1983). Mladší, ne však o mnoho, se zdá být dekor červené malby. Znovu však upozorňujeme, že datování souboru do sklonku 13. století až poloviny století následujícího zůstane až do rozšíření materiálové základny pouze orientační. Ještě větší měrou toto upozornění pochopitelně platí o osídlení hradu.

Nově objevený hrad náleží typu ostrožných hradů, typických svojí jednoduchou dispozicí, situovanou na ostrožně a vydělenou od ostatního terénu šíjovým příkopem, za kterým - podle dnešních znalostí - stál pouze jeden objekt, snad věž. Nejstarší relikty

Obr. 3: Bezejmenný hrad u Velenic - výběr nalezené keramiky; profil okraje a zlomky červeně malovaných nádob.

tohoto typu známe z konce 13. století (bezejmenné hrady u Vlčí Hory a Brtníků, oba okr. Děčín - viz Gabriel - Smetana 1981). Naopak nejmladším dosud zjištěným ostrožným hradem je opevnění v Hradišti (k.ú. Drchlava, okr. Česká Lípa), kladené do poloviny 14. století (Gabriel - Smetana 1983, 134). Ve shodě s těmito fakty je i zařazení popisované lokality z polohy Výrov na katastru Velenic.

LITERATURA

AČ - Archiv český.

Gabriel, F. - Smetana, J. 1981: K datování a funkci středověkých opevnění v Českém Švýcarsku. *Archaeologia historica* 6, 33 - 62.

Gabriel, F. - Smetana, J. 1983: K vývoji výrobních okruhů červeně malované keramiky v severních Čechách. *Archaeologia historica* 8, 119 - 138.

Panáček, J. 1985: Zaniklé středověké osady na českolipském okrese. Z minulosti Děčínska a Českolipska 4, 279 - 300.

Šimák, J. V. 1922: Zašlá místa u Zákup v Boleslavsku. *Český časopis historický* 28, 430 - 431.

Würfel, K. rukopis: Verschwundene Höfe und Dörfer im Bezirke Haida. AM Nový Bor, inv. č. 2281, Okresní archiv Česká Lípa.

Würfel, K. 1933: Forschungen in der Weiher. *Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* 56, 95 - 99.

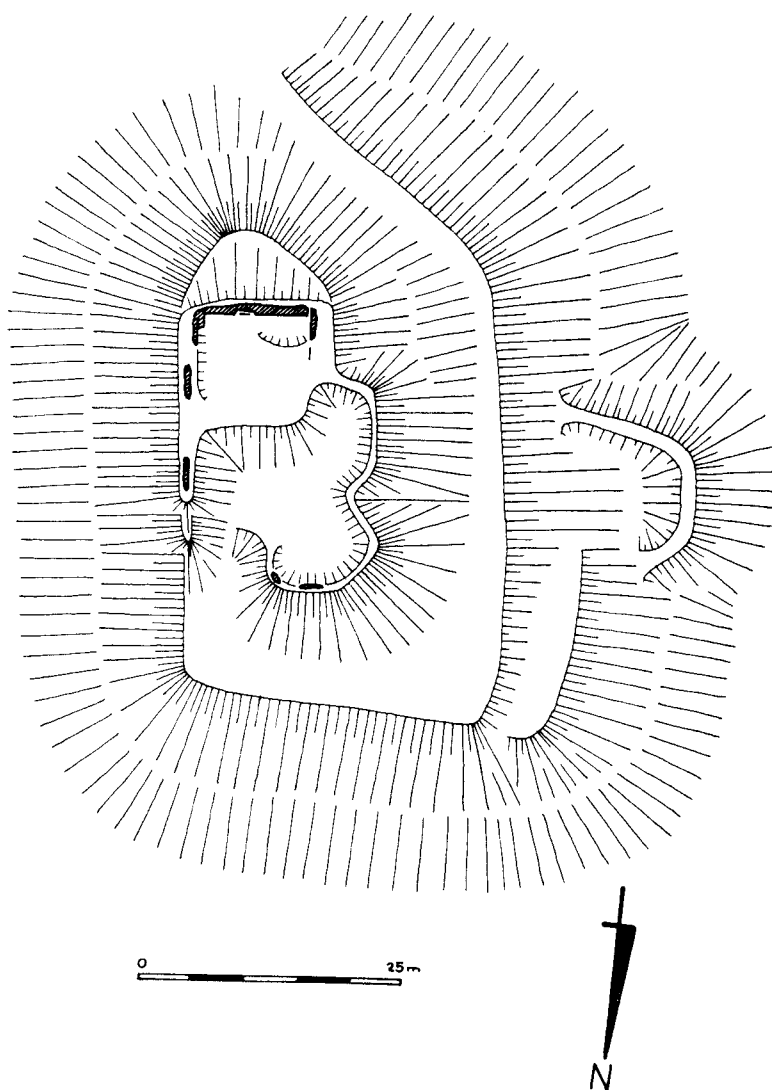
DŘEL (ZÁVRŠÍ)

k. ú. Homole I. díl, o. Rychnov nad Kněžnou

M. Plaček

Relikty středověkého opevněného panského sídla se nacházejí na severním vrcholu kopce Chlum, odděleného od jižního poměrně hlubokou rozsedlinou. Hospodářským zázemím sídla byla ves Dřel, která stála pod kopcem a zanikla mezi lety 1598 - 1603 plánovitou demolicí (Sedláček 1883, 33). Byla asi téměř zpustlá a její pozemky připadly k nově zřízenému dvoru Závrší, takže šlo o jakousi hospodářskou reorganizaci. Současně byla u dvora vystavěna nová tvrz - sídlo menšího panství, k němuž patřila Sudslav a Velká a Malá Skrovnice.

Jádrem dřelského hrádku byla ohrazená vrcholová plošina. Dosud je patrný líc jižní rovné zdi s oběma vnitřními rohy a poněkud křivolaká hrázka po hradbě na západě a severu. Zeď byla kladena buď na hlínu, nebo byla nekvalitní malta vyplavena, neboť pojivo v lícni vrstvě chybí. V nejnovější publikaci Hrady a zámky v Čechách (Kolektiv 1986, 113) je zde předpokládána obytná věž s dvorkem. Je možné, že tu byla, ale pak by měla rozměry

Dřel (Závrší) - terénní náčrt půdorysné dispozice (měřeno pásmem), stav 1986.

přibližně 14 m délky a do 12 m šířky. Přítomnost vypálené mazanice svědčí o tom, že nástavba byla ze dřeva. Tomu odpovídá i provedení zdi, která by tak byla pouhou nasucho zděnou podezdívkou dřevěné horní stavby. Rozhodně není za daného stavu poznání možné bezpečně určit, zda se jednalo o jednoduchou palácovou budovu, nebo o dosti mohutnou obytnou věž.

K jádru se na severu a západě připojuje nižší plošina, která byla asi ohražena jen palisádou a procházela jí přístupová komunikace vystupující z úžlabiny mezi vrcholy. Na západním úbočí je zajímavý valový útvar s prohlubní, asi pozůstatek vodního zdroje - studny, neboť cisterna mohla být umístěna v jádře hrádku. Další terénní stupeň sloužil přístupu k vodě.

Historické relace o lokalitě jsou velmi skoupé. V letech 1442 - 1451 se připomíná Vilém z Orle a Dřeje a roku 1480 jeho syn Michálek (Sedláček 1883, 32). Na sklonku 15. století připadl Dřel k Borohrádku, u něhož byl jistě již roku 1504 (Sedláček 1883, 34), hrádek zpustl a z lesíku na Chlumu byla zřízena obora. Z vypálené mazanice lze soudit

na zánik požárem, což se mohlo stát již za česko-uherských válek.

LITERATURA

Kolektiv, 1986: Hradý a zámky v Čechách. (edice A - Z na cesty). Praha.

Sedláček, A. 1883: Hradý, zámky a tvrže Království českého II. Praha.

VÍTKŮV HRÁDEK

k. ú. Blažejov, o. Jindřichův Hradec

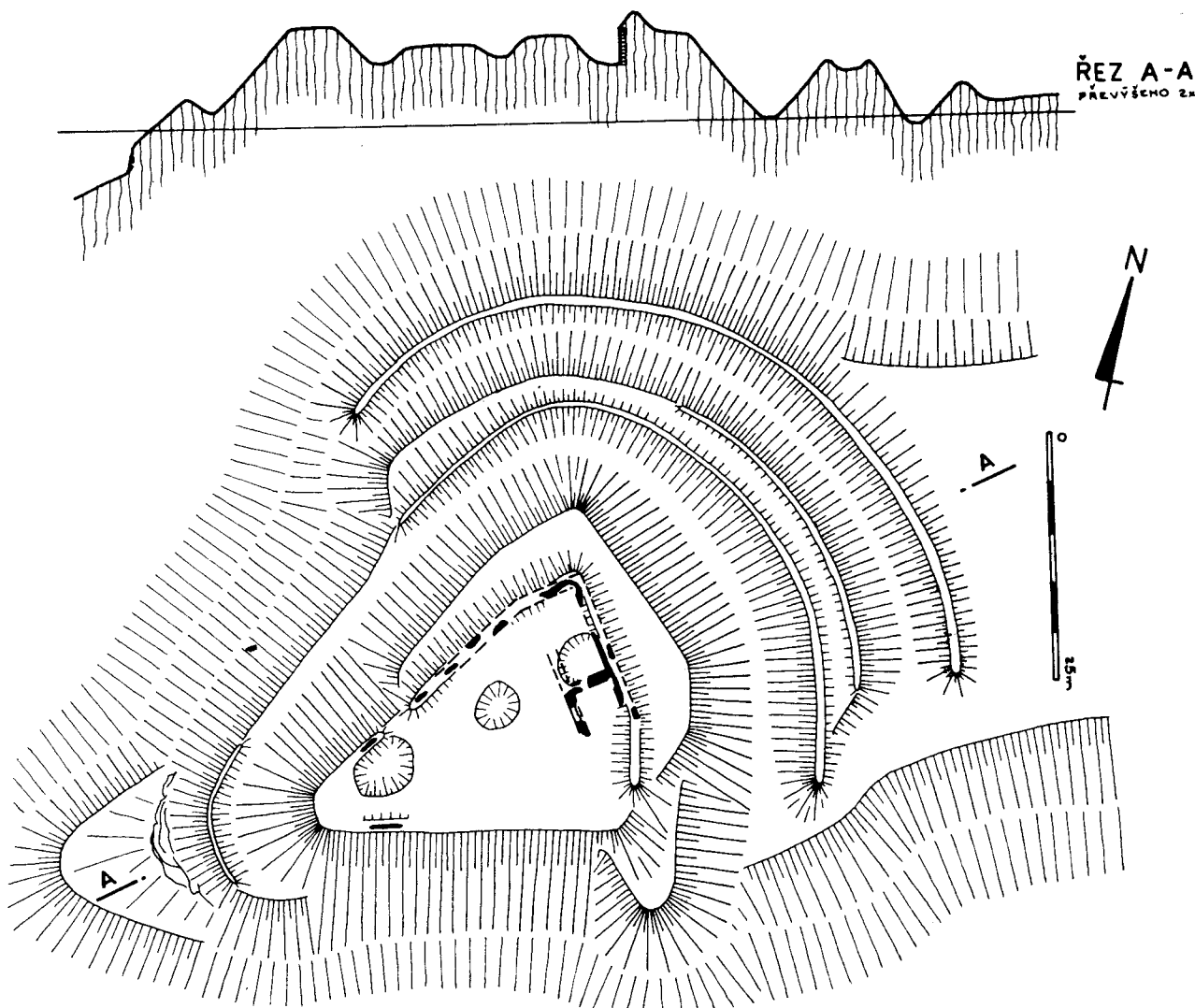
M. Plaček

Ve vzdálenosti 6,5 km východně od Jindřichova Hradce, na pravé straně Jindřišského údolí, přímo proti Blažejovu, se nacházejí zbytky středověkého hrádku. Stojí na krátké trojúhelně ukončené ostrožně sevřené mezi údolím Hamerského potoka a bezejmenné vodoteče, kterou tento potok přijímá zprava. Nebezpečí hrozilo hrádku především od východu - od šíje, a severu - z protější strany údolí potůčku, a z těchto stran byl také chráněn obloukem valu a prvním příkopem. Druhý val a příkop obíhal hrad ze tří stran a končil na opyši 1 šíjové straně vždy výběhem do příkré severní straně údolí Hamerského potoka, kde nebylo vnější opevnění nutné. Na šíjové straně byla koruna druhého valu rozšířena na šířku 4,5 m a zvýšení okraje svědčí o jejím ohrazení a tím i využití pro přítomnost obránců. Val tak částečně nahrazoval obranyschopnost chybějícího předhradí. Terénní stupeň na klesající opyši pod valem a skalou, o níž se val opíral, může být stopou po další fortifikaci, ale bez výkopu to nelze ověřit.

Jádro hradu má přibližně tvar trojúhelníka se základnou 33 m a výškou 26 m. Na východě a severu ho chránilo ještě parkánové opevnění předstupující před ohradní zeď jádra nejvíce 6 m. Na jihovýchodě je prodloužen ve formě klesajícího baštovitého výběžku do údolí. Zbytky hrady jádra jsou patrné zejména na západě (tl. 1,35 m) a severovýchodě (1,15 m), ale jen místy vystupují nepatrně na povrch. Jak to kontrastuje s výkladem A. Sedláčka (1885, 68), jenž hovoří o zdech několik metrů vysokých.

Hned za čelní zdí jsou zřetelné relikty suterénu budovy se dvěma místnostmi světlé šířky 4 m. Dělicí a nádvoří zeď jsou 1 m silné a z jižního prostoru vede do nádvoří rozšířený dveřní otvor. Ukončení objektu na severu i jihu není zřetelné, ale v jihovýchodním rohu areálu je možno předpokládat vstupní bránu. V současné době již nelze bez podpořového průzkumu rozhodnout, zda vedla do přízemí třetího oddělení budovy (Sedláček 1885, 68), nebo byla prostým otvorem v zalamující se obvodní hradbě.

Povrch nádvoří je, s výjimkou dvou neurčitých prohlubní, prost stop jiné zástavby. Chybí hlavně jakýkoliv náznak existence věže, o níž hovoří poslední publikace nakladatelství Olympia (Kolektiv 1986, 422). Tvrzení bylo zřejmě bez kontroly převzato, jako řada dalších údajů v knize, od A. Sedláčka (1885, 69). Zdivo totiž není patrné a nepravidelné,

Vítkův Hrádek - terénní náčrt půdorysné dispozice (měřeno pásmem), stav 1986.

dosti hluboká deprese je situována mimo západní vrchol areálu do polohy všestranně nevhodné. Vzhledem k těmto skutečnostem musíme pokládat budovu za čelní hradbou za hlavní objekt - původní palác tohoto nevelkého sídla. Velmi významným faktem je způsob provedení zachovalých zdí, které jsou vyzděny řádkovou technikou z přitesávaných kamenů a severně od dveřního otvoru je krátký úsek nádvorního průčelí zhotovený z klasového zdiva (opus spicatum). Pokud by případný rozbor malty potvrdil, že nejde o málo pravděpodobnou romantickou úpravu, můžeme říci, že se jedná o stavbu zbudovanou ještě v románském duchu nejpozději těsně po polovině 13. století.

Historické zprávy tento předpoklad nemohou potvrdit, neboť Vítkův Hrádek se v nich nevyskytuje. Jeho jméno (Wittinghåusel) odvodil A. Sedláček (1885, 68) od lidového názvu Pittenhåusel, ale J. Orth (1868, 600) jej uvádí ve tvaru Büttelhåusel, tedy Biřicův (Drábův) Hrádek. Jde o běžné pojmenování jinak bezejmenné lokality odrážející ústní tradici, pověst nebo stav (Loupežný, Zakletý, Čertův, Pustý, Zbořený, Starý apod. hrad - hrádek).

Proto je nutno obrátit pozornost k nejbližšímu sídlišti, které k hrádku asi patřilo - k Blažejovu, který se sice připomíná až roku 1369 (Profous 1947, 86), ale již roku 1394 zde byla fara (Sedláček 1885, 69). A. Profous (1947, 86) předpokládá fundaci Blažejova Blažkem, dvořanem Vítka z Hradce, jenž je spolu se svými druhy Ratmírem, Hostějem a Mutinou svědkem listiny z roku 1255 (RBM IV, č. 1793, s. 719) a jejichž jména našla svůj ohlas v kolonizačních místních jménech okolí - Ratmírov, Hostějeves, Mutyněves. Kdy se dostal v držení Blažejova řád německých rytířů, není známo, ale komenda řádu fungovala v Jindřichově Hradci krátce po roce 1250 (Fiala 1975, 245), patronátní právo v Blažejově měli už v čase první zmínky o farním kostele a majetky zde vlastnili ještě v roce 1458. Jediné narušení držby v tomto období představovala zástava Sezemy z Chotěmic (Sedláček 1885, 69) souvisící asi s majetkovými sankcemi Václava IV. proti řádu po jeho grunwaldské porážce (Neumann 1936, 123 - 125).

Obrátíme-li pozornost k výpovědi samotné hradní stavby, můžeme konstatovat, že typologicky nezapadá do schémata platného pro Čechy třináctého století (Durdík 1978). Bohužel dispozici hrádku nemůžeme dost dobře srovnat ani s českými a moravskými fortifikovanými řádovými domy, jejichž poznání je v počátcích. Navíc jde vesměs o komendy v rovinném terénu vázané na sídliště (Chomutov, Hostěradice) a průzkum nejstarších fází se obíral především sakrální architekturou (Menclová 1972, 440; Rulíšek 1971). Charakteru hradu se nejvíce blížil předchůdce dnešního zámku ve Slavkově u Brna. Jak vyplynulo z architektonického průzkumu a starých plánů, jeho pravidelná dispozice na mírném návrší obsahovala alespoň jednu podélnou palácovou budovu (Vícha 1986). Náznaky analogického řešení jsou ovšem natolik neprůkazné, že nelze zodpovědně připsat stavbu Vítkova Hrádku řádovým stavitelům, ač tato možnost, vedle založení místním služebným feudálem, jistě existuje. Archeologický výzkum, jenž by na nevelké lokalitě nebyl náročný, by jistě upřesnil, respektive ověřil datování vzniku hrádku i jeho původní stavební podobu, která nebyla proměněna většími přestavbami a mohl by něco říci snad i k řešení otázky stavebníka.

LITERATURA

- Durdík, T. 1978: Nástin vývoje českých hradů 12. - 13. století, *Archaeologia historica* 3, 41 - 51. Brno.
- Fiala, Z. 1975: Přemyslovské Čechy. Praha.
- Kolektiv 1986: Hrady a zámky v Čechách. (edice A - Z na cesty). Praha.
- Menclová, D. 1972: České hrady II. Praha.
- Neumann, A. 1936: Z dějin českých klášterů do válek husitských. Praha.
- Orth, J. 1868: Žirovnice, Štítné a tvrziště u Blažejova. *Památky archeologické a místopisné* VII, 600 - 601.
- Profous, A. 1947: Místní jména v Čechách I. Praha.
- Rulíšek, H. 1971: Die Kirche der Hl. Kunigunde in Hostěradice. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* F, 14 - 15, 129 - 141.
- Sedláček, A. 1885: Hrady, zámky a tvrze Království českého IV. Praha.
- Vícha, F. 1986: Komenda německých rytířů ve Slavkově. *Umění* XXXIV, 363 - 366.

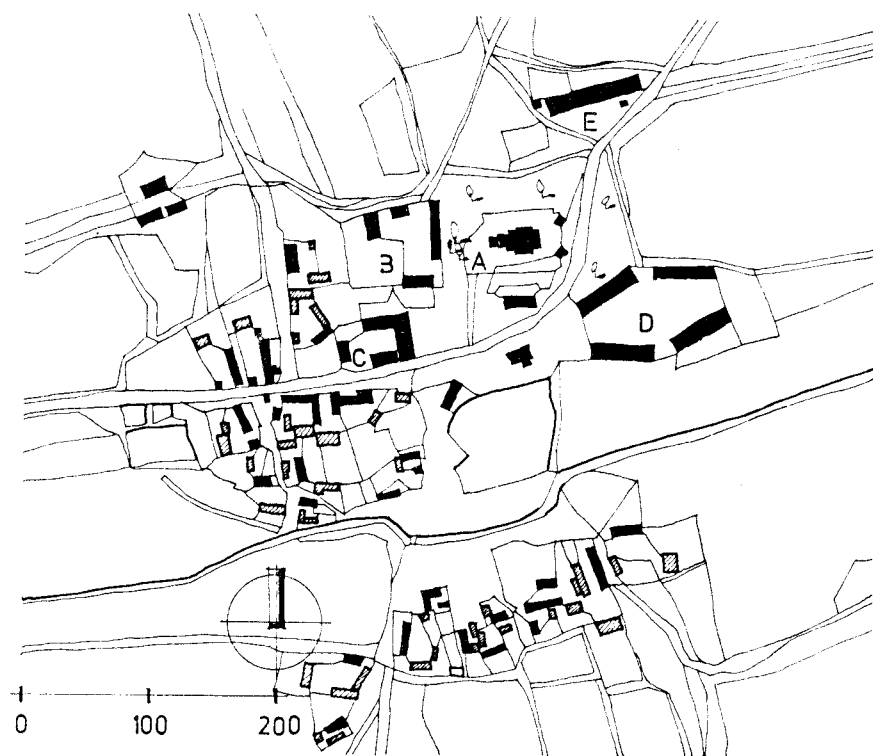
VEJPRNICE

o. Plzeň - sever

O. Brachtel, V. Švábek

Nejstarší zpráva o vsi Vejprnicích (okr. Plzeň - sever) pochází ze 13. století. Obsahově významná je listina antidatovaná do roku 993 (Friedrich 1904 - 7, 348). Ves je v ní uvedena jako součást majetku darovaného panovníkem Boleslavem II. nově zakládanému břevnovskému klášteru. Hodnověrnost listinných falz je problematická. Z obsahu zprávy lze vyvodit, že klášter ves v době vzniku listiny - tedy ve 13. století - vlastnil, a to již poměrně dlouhou dobu. Jiný, věrohodnější údaj o vztahu břevnovského kláštera k vesnici neznáme. Dalším majitelem Vejprnic ve 13. století byl chotěšovský klášter; roku 1272 potvrdil papež stávající stav klášterního majetku, jehož součástí byla i polovina vsi Vejprnic (Emler 1882, 313). Někteří autoři soudí, že klášter vlastnil vesnici již dříve, například po roce 1227 (Hataj 1927, 10).

V letech 1235 až 1245 svědčil na několika listinách Sazin - krajský soudce, působící na hradu Plzni, píšící se z Vejprnic (Friedrich 1942, 123 - 124, 220 - 221; Erben 1855, 410, 435, 519 - 520, 534). Sazin patrně vlastnil díl vsi. Jeho bratrem byl Drslav, syny Ratmír a Drslav. Ratmír je připomínán v letech 1243 až 1269 (Erben 1855, 435, 519 - 520; Sedláček 1905, 245). Podle A. Sedláčka (1905, 245) byla rodovým znakem Sazina z Vejprnic polovina koně. Vztah Sazinových příbuzných k Vejprnicím není znám.

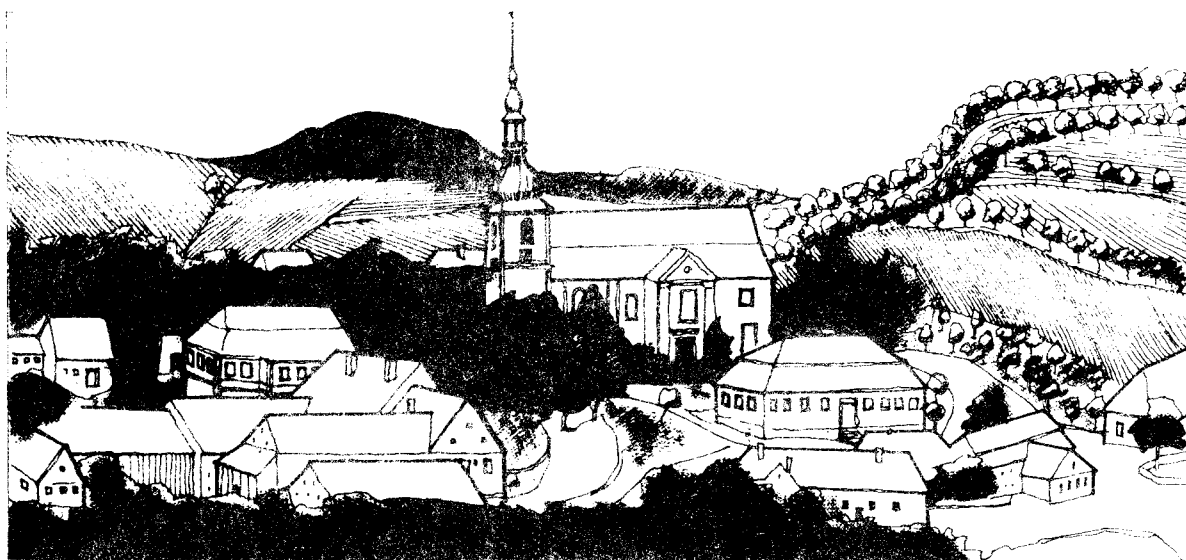

Obr. 1: Vejprnice - katastrální plán obce z r. 1838 (SÚA - IS - Plzeňsko 557)

A - kostel sv. Vojtěcha, B - farní areál, C - zájezdní hostinec,
D - panský dvůr, E - ovčín.

Roku 1318 žaloval Bohuslav z Vejprnic Miroslava z Vochova, který oblehl vejprnickou tvrz (Emler 1870, 12). Příčiny, okolnosti a následky této bojové akce neznáme, stejně jako výsledek následujícího soudního sporu. V roce 1352 vlastnil část vsi Ješek Slavibor (Sladibonii) z Vejprnic (Klinoman 1903, 1452). V 60. letech 14. století shledáváme díl Vejprnic jako součást rozsáhlého majetku Bohuslava ze Švamberka. Roku 1368 získal podací právo k vejprnickému kostelu (Tingl 1865, 102) a zemřel v závěru 70. let (Schmidt 1925, 70). Vejprnice zdědil spolu s dalším majetkem Bohuslavův nejstarší syn Ratmír - Racek ze Švamberka. Zbývající část vsi vlastnil vladyka Zachar (Emler 1876, 5). Chotěšovský klášter Vejprnice v pojednávané době již nedržel, jak vyplývá z údajů chotěšovského urbáře z roku 1367 (Emler 1881, 23 - 52). V 90. letech 14. století obhajoval Heřman z Jezné právo Přibíka ze Žďáru na nějaký plat ve Vejprnicích (Lábek 1925, 13). Roku 1406 postoupil Racek ze Zhoře 2 kopy platu ze svého majetku ve Vejprnicích Jaroslavovi a Bavorovi ze Zhoře, kterým dlužil 8 kop grošů (Bělohlávek 1976, 38). V téže době zde vlastnil majetek Jaroslav z Plevného Újezda, který jej prodal roku 1407 Petrovi ze Vstičova (de Wstichowa) (Emler 1872, 43).

Na počátku 15. století sloučil díly Vejprnic Heřman z Jezné, též z Nečtin, a připojil je k panství hradu Bubnu. Buben vlastnil snad již od roku 1380 (Lábek 1925, 13), prokazatelně od roku 1394 (Friedrich 1921, 192). V 90. letech 14. století jevil zájem o vejprnické zboží jako zastávce Přibíka ze Žďáru. Roku 1415 získal podací právo (Palacký 1844, 153) a Vejprnice jako celek uvedl ve své závěti, vydané pro případ úmrtí (Lábek 1925, 14). Zemřel roku 1420 a zanechal syna Ivana (Evana), který se aktivně zapojil do nastalých bojů na straně katolických pánů. Roku 1424 se oženil s Juditou z Hrádku a zemřel před rokem 1434, zanechav nezletilou dceru Jitku (Lábek 1925, 14 - 15). Od roku 1437 se datuje počátek sporu o panství hradu Bubnu, jehož nedílnou částí byla i ves Vejprnice (Palacký 1844, 153). Do poměrně složité pře se zapojili Heřmanovi věřitelé a současně bývalí poručníci Heřmanova syna Ivana (Sedláček 1905, 245), Ivanova vdova ve jménu Ivanovy dcery a posléze i další osoby. Pře byla ukončena roku 1456. Tehdy podstatnou část majetku

Obr. 2: Vejprnice - vyobrazení obce z roku 1868.

získala Ivanova dcera Jitka - kromě Vejprnic, které si ponechal Jan z Volfštejna, syn bývalého poručníka Viléma z Volfštejna, neboť je údajně koupil od bývalého poručníka Viléma z Nečtin (Lábek 1925, 15). Spor o Vejprnice navázal na spor o Buben. O jeho výsledku nejsme zpraveni. Snad jej posléze vyhrála Jitka, neboť roku 1483 seděl na Vejprnicích Ivan z Kornatic, potomek Jitky a jejího manžela Přecha z Kornatic, snad syn jejich syna Abrahama (Sedláček 1905, 245; Kolektiv 1897, 278). Potomci Ivana z Kornatic (nezletilé dcerky) v roce 1494 již nežili (Sedláček 1905, 245).

Roku 1523 prodali Jan a Vilém, páni z Říčan tvrz Vejprnice, dvůr poplužní s poplužím a ves celou s dvory knecními a plužinami Šťastnému z Říčan, což bylo stvrzeno roku 1543 deskovým zápisem (Vavroušková 1935, 139 - 140). V následující době se staly Vejprnice součástí křimického panství, které spravovali asi od roku 1461 Točnickové z Křimic (Sedláček 1906a 501). Roku 1531 seděl na Vejprnicích Kryštof, který po smrti svého bratra Purkarta (r. 1531) získal i podíl na Křimicích. Roku 1537 koupil Prostiboř a vlastnil Střížovice. Zemřel roku 1545. Jeho syn Jan zdědil Křimice, Vochov a Vejprnice. Po Janově smrti získal dědictví bratranec Václav. Za Václavova života seděl na Vejprnicích nejmladší ze tří synů - Michal. Později přesídlil do Radčic a zemřel roku 1594 (Sedláček 1905, 245; Sedláček 1906a, 501). Následujícími majiteli Vejprnic byli Michalův bratr Václav či synovec Purkart, kteří drželi ves při Křimicích. Po Purkartově smrti roku 1619 spravovala majetek sestra Lidmila a posléze Anna Točnicková, rozená Úlická z Plešnic, druhá manželka Jindřicha Strojetickeho ze Strojetic. Statek Křimice, jehož součástí byly i Vejprnice, zdědil syn Anny Točnickové - Jan Jindřich Strojeticke (Sedláček 1906a, 501; Sedláček 1905, 245). Jan Jindřich povýšil roku 1627 do panského stavu a již v roce 1622 se podruhé oženil s Lidmilou Voršilou z Vrtby (Sedláček 1906b, 265). Její příbuzní získali po Janově smrti roku 1646 statky Křimice, Cebiv a Tlučnou (Sedláček 1905, 245).

Prvním Vrtbou vlastnícím Křimice s Vejprnicemi byl Sezema. V roce 1657 je získal Sezemův syn Jaroslav František a po jeho smrti roku 1659 bratr Jan František. Ten zemřel roku 1687 a Křimice poté vlastnil Janův syn František Václav (+ 1750). Následoval syn předešlého Jan Josef (+ 1782) a poté syn František Josef (nar. 1759, + 1830). František Josef byl posledním potomkem svého rodu. Je pochován ve vejprnickém kostele "v hrobě zděném klenutém" (Sedláček 1907, 1058 - 1059). Statky posledního hraběte z Vrtby zdědil Jan Karel, kníže z Lobkovic, žijící v letech 1799 - 1878 (Sedláček 1900, 227), který je v roce 1870 postoupil svým dětem. Křimice držel František Eduard (nar. 1839, + 1898), následovala Kunhuta a poté její syn Jaroslav (Sedláček 1900, 227; Kolektiv 1976, 109, 111).

Ves Vejprnice je situována v údolí protékaném Vejprnickým potokem, na důležité komunikaci směřující z Plzně na západojihozápad. Podstatná část jádra vsi se rozkládá na levém břehu potoka, několik obydlí se nachází rovněž na pravobřežní potoční terase (obr. 1). Vlastní jádro vsi tvoří několik statků, situovaných po obou stranách komunikace v západní části sídelního celku. Ve středu obce, navazující na selské dvory, existoval zájezdní hostinec. Na zvýšených platech údolní terasy, modelovaných do podoby nevýrazných ostrožen vyběhávajících ze severního boku údolí, se nachází rozlehlý farní areál a kostel sv. Vojtěcha. Oba jmenované celky jsou oddělené hlubokou roklí, kterou překonává dřevěná

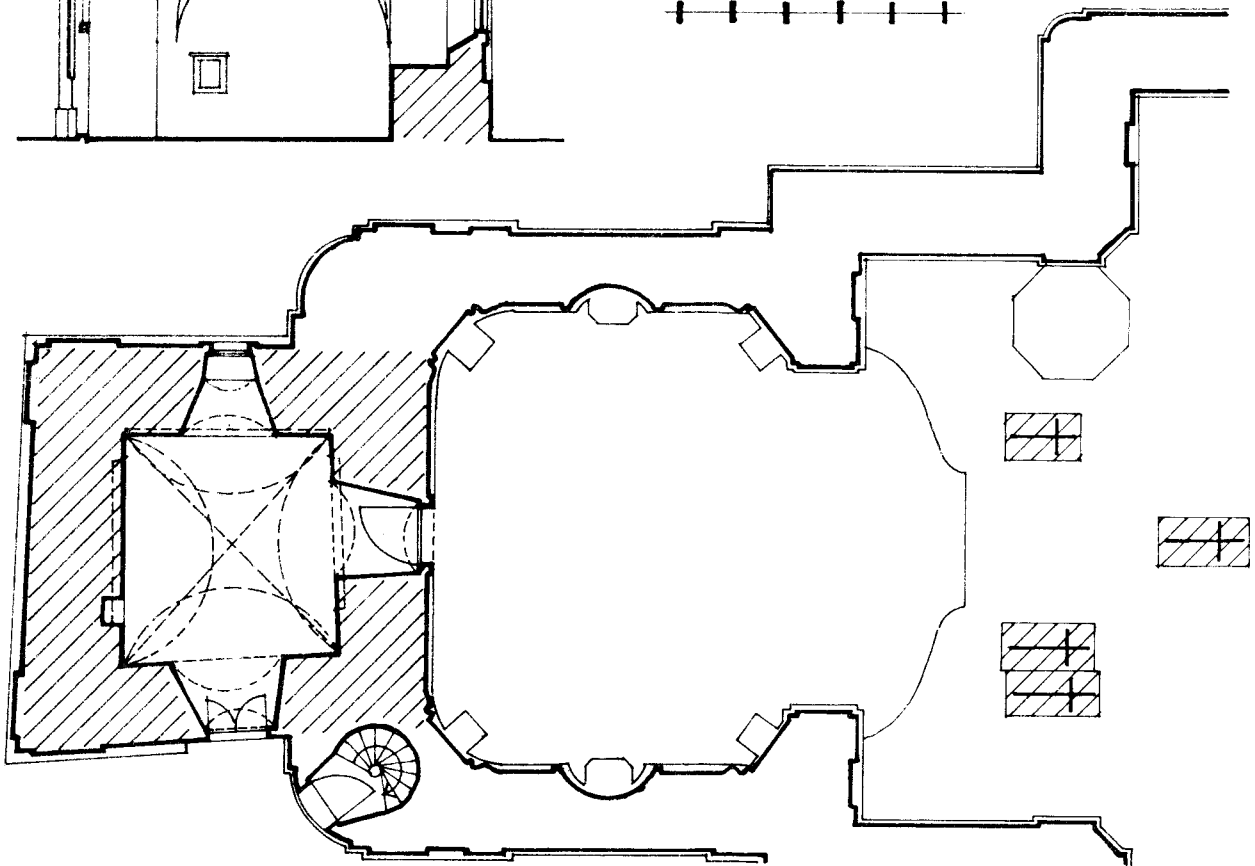
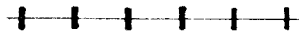
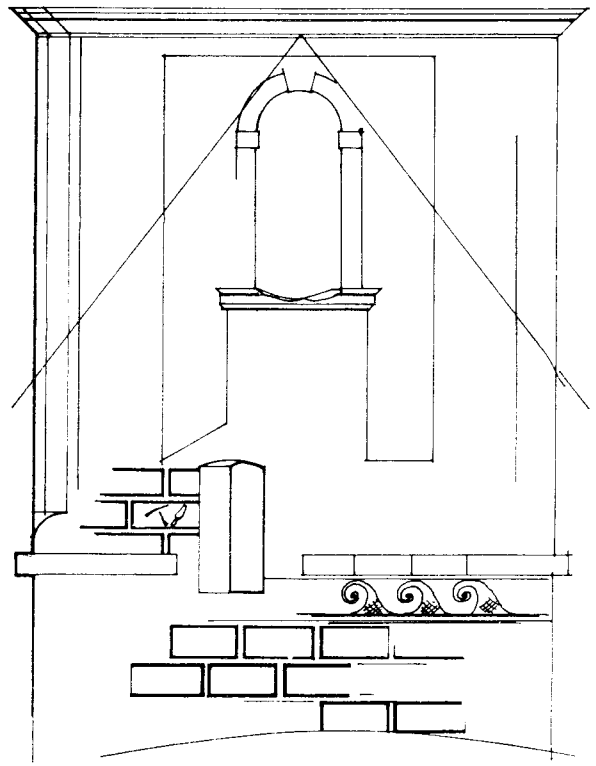
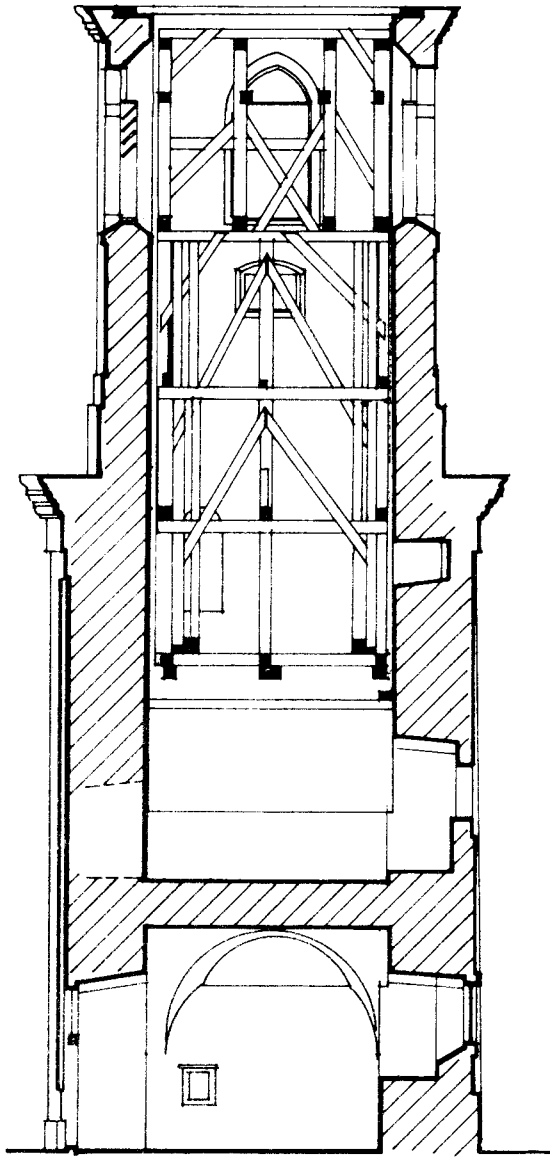
krytá lávka na kamenných pilířích. Ve východní části obce existoval panský dvůr a severně od vsi panský ovčín (obr. 2).

Podle lidového podání stávala vejprnická tvrz v severovýchodní části obce, v místě barokního kostela sv. Vojtěcha. Názor se opírá o místní terénní situaci (obr. 3). Nevýrazná ostrožní poloha je chráněna na jihu a východě mírnými svahy a na západě hlubokou rokličí. Rokle se na severu stáčela ostře k východu a oddělovala ostrožnu od stoupajícího boku údolí. Tento patrně již značně deformovaný útvar byl v 50. letech 20. století zavezen. Zachoval se pouze jeho nevýrazný náběh. V jižní části ostrožny, severozápadně od staré školy stojící na jejím úpatí, byl roku 1868 zachycen v hloubce asi 3 metry "starý hluboký základ zdi. V násypu bylo nalezeno spáleniště, cihlové zdi a klenutí, jenž se sklepu podobalo". Nalezené zbytky zdi byly považovány za pozůstatek starší školní budovy (Havlík s.a. 2, 13).

Ve středu temene ostrožny, vymezeném kamennou ohradní zdí, se nachází kostel sv. Vojtěcha. Dobové prameny hovoří o okolnostech jeho výstavby jako o přestavbě staršího objektu (Schaller 1788, 112; Sommer 1838, 376). Na pozůstatky předbarokního objektu, pojaté do tělesa současné stavby, upozornil L. Lábek (Anonym s.a. - nedostatečně ocitovaná nedostupná Lábkova práce).

Tyto uvedené okolnosti podnítily průzkum stavby barokního kostela. Z období před rokem 1722, což je datum zahájení výstavby současné barokní stavby (Podlaha 1908, 335), pochází kostelní věž (obr. 4). Její půdorys je mírně lichoběžný. Šířka kamenných stěn se pohybuje okolo 150 cm. Nad úrovní 12 metrů, nad výraznou barokní profilovanou římsou se stěny věže zeslabují asi na 1 metr, přičemž světlost vnitřního prostoru se prakticky nemění. Celková výška věže je asi 21 metr. Podvěží je přístupné dvěma dveřními otvory zaklenutými segmentovými záklenky a lemovanými barokními portály. Místnost osvětluje okenní otvor v nice lichoběžníkového půdorysu, zaklenutý segmentovým záklenkem. Prostor je zastropen křížovou klenbou. Ve vrcholu lunetových čel je na třech stěnách patrný horizontální ústupek. Stěna se nad ústupkem zeslabuje asi o 10 cm. Zbývající část věže nad tímto prostorem je horizontálně dělena několika dřevěnými plošinami, souvisejícími s funkčním provozem barokní zvonice. Spodní partie této části objektu byla vzhledem k podvěží označena jako 2. podlaží. Podlahu 2. podlaží tvoří stropní konstrukce podvěží. Do východní a severní stěny pronikají dva hluboké, zužující se výklenky, zastropené segmentovou kamennou klenbou do bednění (obr. 7). Podstatnou část zadní stěny výklenků tvoří kamenný rám vysokého otvoru tvaru kříže. Lépe zachovaný zazděný otvor směřující k východu, tedy do současné kostelní lodě, je na vnitřní špaletové hraně křížového rámu obílen. Obílena byla tedy i související fasáda věže. Totožný otvor v severní straně byl v době úpravy věže zrušen a barokně upraven. Třetí otvor, pravděpodobně dveřní, směřoval z této úrovně věže k jihu. Poměrně široký otvor je zaklenutý kamenným segmentovým záklenkem a zazděný do líce zdiva. Asi 1 metr nad podlahou 2. podlaží je na třech stěnách patrný ústupek, analogický

Obr. 3: Vejprnice - plán okolí kostela sv. Vojtěcha podle zaměření KSSPPOP v Plzni (Havlovičová. Uloženo tamtéž).

ústupku v podvěží. Tento ústupek není v žádném případě projevem starší stavební fáze - evidentně časově souvisí s okolními stavebními jevy. 3. podlaží věže, vymezené lehkou dřevěnou horizontální konstrukcí bylo ostvětlené dvěma střílnovými otvory v hlubokých nikách, zastropených plochými kameny. Ostění štěrbin bylo vytesáno z jednoho kusu kamene. V západní stěně této části objektu existoval dveřní otvor, zaklenutý cihlovou půlkruhovou archivoltou. Rovněž tento otvor je zazděný. Jeho profil, odpovídající profilu v interiéru objektu, je patrný na příslušném místě venkovní fasády pod opadanou omítkou. Těleso spodní části věže je zbudované z hrubě opracovaných pískovcových bloků. Na mnoha blocích je patrný důlek, svědčící o použití zvedacího mechanismu. V části věže označené jako 4. podlaží existuje otvor, jímž je horní část věže přístupná. V okolí otvoru, který vznikl pravděpodobně dodatečně, je na fasádě patrná sgrafitová výzdoba (obr. 5). Tvoří ji prosté světlé obdélníky, rámované tmavými pásky. V jednom sgrafitovém poli je vyrytý symbol budovatelů objektu - kladivo a pravděpodobně zednická lžíce. Renesanční fasádu horizontálně předěluje prostá kamenná římsa čtyřúhelného profilu a pod ní probíhající sgrafitový pás s motivem věčné vlny. Obdobná sgrafitová výzdoba kostelní věže existovala v nedalekých Malesicích. V pátém podlaží věže existují otvory zaklenuté segmentovými záklenky, upravené v mladší době v souvislosti se zřízením věžních hodin. V šestém podlaží existovala zvonice. Do všech světových stran se otvírala široká hrotitá okna, rámovaná kamenným ostěním. Vnější líc ostění je překryt štukovým barokním rámem, provedeným v době barokizace objektu. Ve stěnách jsou patrné otvory pro uložení trámů, které tvořily v minulosti nosnou konstrukci starší zvonice.

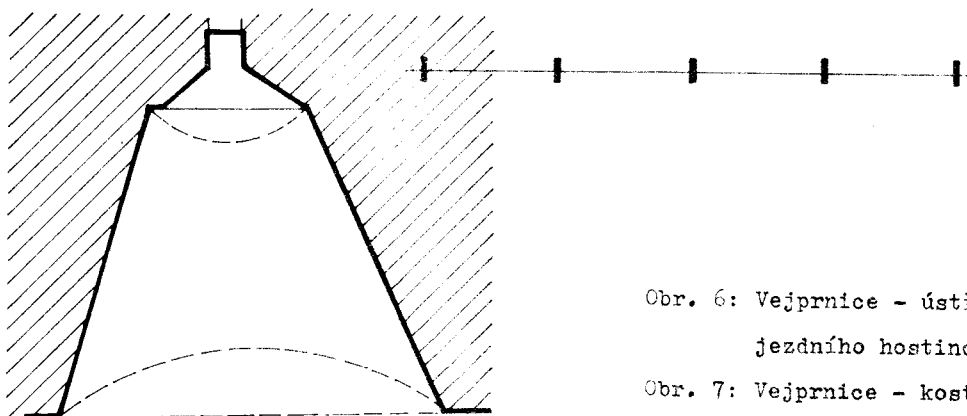
Průzkum kostelní lodě, především přístupné koruny zdíva patrné v podkroví objektu, existenci starší stavební fáze nepotvrdil. Kostelní loď se vyznačuje čistě barokními formami (obr. 4). Blokuje stěnu starší věže se dvěma okenními otvory. Průzkum objektu rozhodně vyvrátil pověst o věži vejprnické tvrze, k níž byla údajně přistavěna kostelní loď. Potvrdil naopak polohu předbarokního kostela, který ve Vejprnicích existoval. Jak staré jsou pozůstatky staršího kostela? Celková koncepce kostelní věže i řada architektonických znaků hovoří pro 16. století. Věž byla patrně součástí rozsáhlejší kostelní stavby neznámého stáří. Loď patrně existovala jižně od věže. Úsek její severní stěny mohl být totožný s jižní stěnou věže. Lze tak usuzovat podle odlišného řešení této stěny věže, postřádající charakteristické ústupky a prolomené příhodným dveřním otvorem. Při jiné straně věže nemohla loď existovat vzhledem k nedostatku prostoru a kolizi s okenními otvory. V renesančním kostele byli pochováváni členové šlechtických rodin - Točnickové z Křimic, Strojetičtí ze Strojetic a Úličtí z Plešnic. Čtyři náhrobníky a krycí deska krypty byly přeneseny do nově zbudovaného barokního kostela a umístěny symetricky v západní části lodi. Fragment náhrobníku je pohozen u litinové hrobky hraběte Františka Josefa z Vrtby,

Obr. 4: Vejprnice - kostel sv. Vojtěcha. Půdorys a řez věží podle zaměření
KSSPPOP v Plzni (Havlovičová).

Obr. 5: Vejprnice - kostel sv. Vojtěcha. Detail sgrafitové fasády.

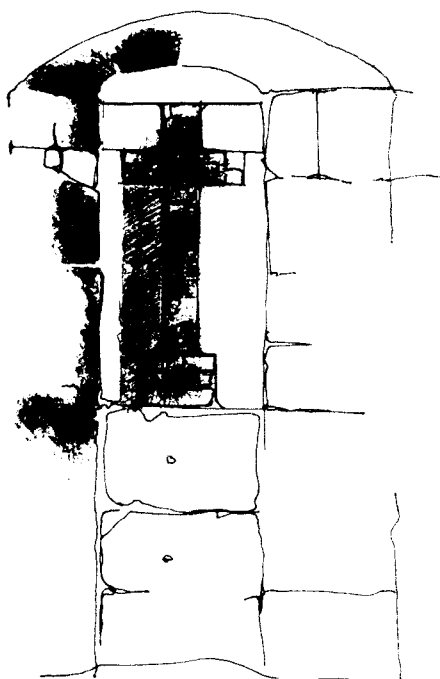
Obr. 6

Obr. 7

Obr. 6: Vejprnice - ústřední objekt zájezdního hostince.

Obr. 7: Vejprnice - kostel sv. Vojtěcha. Okenní otvor ve 2. podlaží věže.

situované u paty kostelní věže. Šestý náhrobník byl druhotně upravován. Dochoval se relief obličeje vousatého muže (uložen na faře ve Vejprnicích) a erb Úlických z Plešnic rámovaný vavřínovým věncem, který je zazděný do piliře dřevěné lávky. Honosný figurální náhrobník v kostelní lodi náleží Janovi Josefovi Strojeticému ze Strojetic, pánovi na Tlučné a Cebiví (Dunder 1845, 332 - 333).

Povrchový průzkum se zaměřil rovněž na sousední vyvýšenou polohu, kterou zaujímá farní areál (obr. 3). Prohlídka fary a přílehlých hospodářských objektů nepřinesla zjištění předbarokní stavební fáze.

Do nejbližšího okolí kostela či fary lze

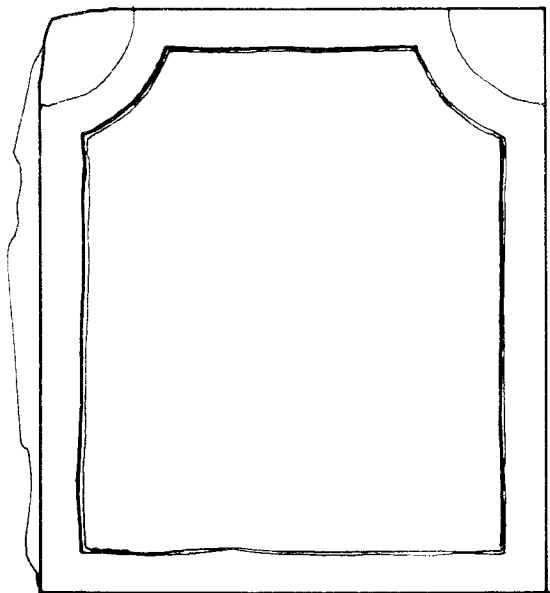
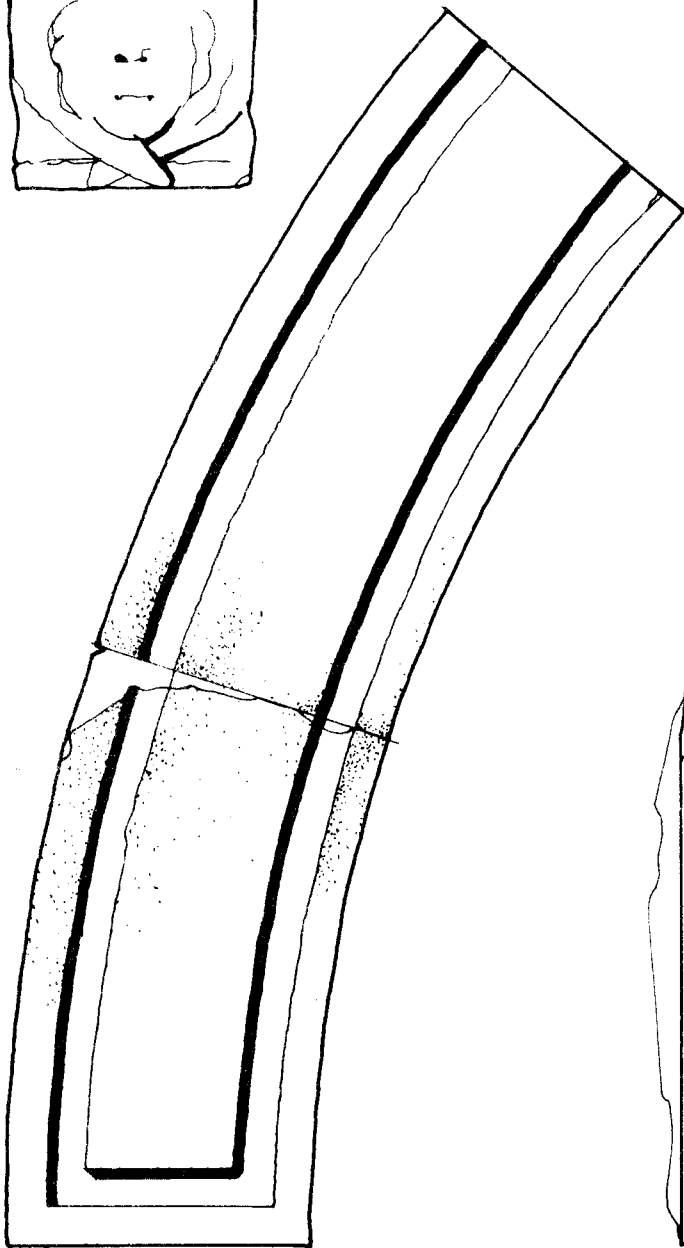
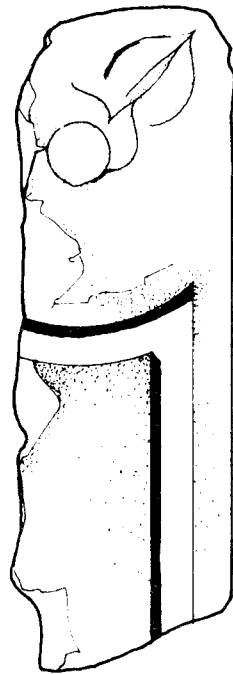
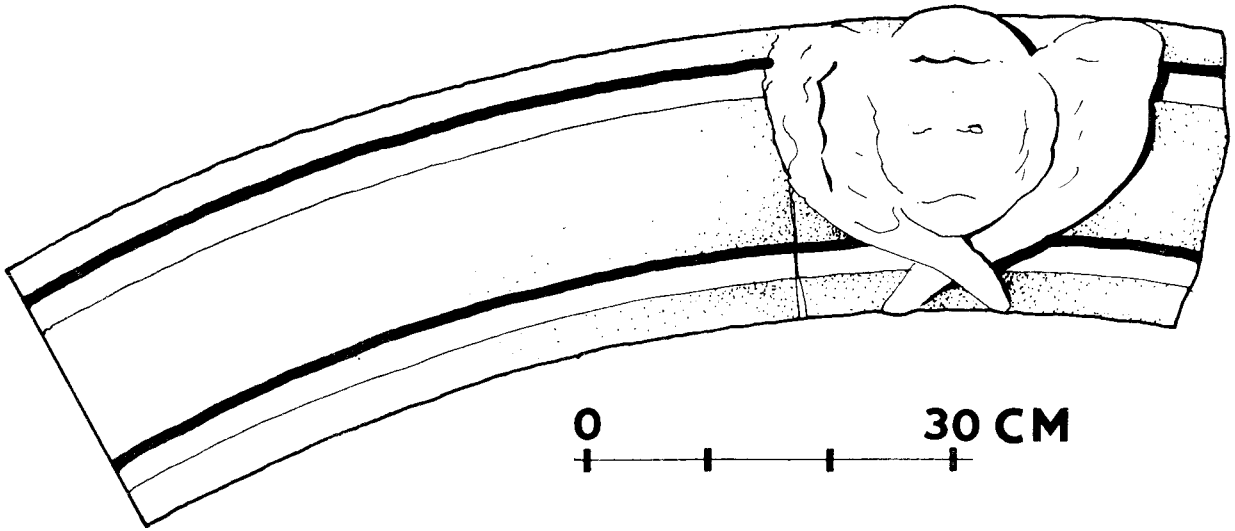
klášť pomístní název "šance", který se objevuje v účtech z roku 1858. Zednický mistr Gotthard tehdy dostal zapláceno za provedené opravy kanálu - přechodu ze šance do kostela. Jedná-li se o zděný kanál na děkanství, opravovaný roku 1853, nelze posoudit (Anonym s.a.).

Popisovaný kostel i zmíněný farní areál je zbudovaný z pískovcových kvádrů, z nichž mnohé nesou známky opakovaného využití. Odlišují se kvalitou opracování a stopami starších omítek či bílení. V několika případech lze určit podstatu fragmentů. Nejvýznamnější je soubor šesti až osmi stavebních prvků, které byly součástí renesančního portálu typu půlkruhové archivoly na pilířích (obr. 8). V nedaleké Plzni se spatřuje početná mnohotvárná skupina analogických portálů. Lemují vstupy mázhauzů prostých měšťanských domů. Do Plzně, významného střediska renesanční architektury, byl tento typ portálů importovaný vlášskými staviteli ze severní Itálie. Nejstarší portály pojednávaného typu je možné v Plzni datovat do 50. let 16. století, nejmladší do pokročilého 17. století (Kovář 1958, 31). Portál nalezený ve Vejprnicích omezoval dveřní otvor široký asi 3 metry. Pilíře i archivoltu zdobí pásové výplně lemované drážkou, pilíře motiv lombardské růžice, klenák okřídlená hlava andílka. Patky ani hlavice pod výběhy archivoly nebyly nalezeny. Portál lze datovat do 3. čtvrtiny 16. století. Jiný architektonický členek je pravděpodobně pozůstatkem profilovaného okna. Uvedené i neuvedené (méně významné) architektonické články opětovně využitě jako druhotné stavební elementy lze datovat nejhluběji do 16. století.

Ve střední části vsi byl sledován objekt bývalého zájezdního hostince (obr. 6; dle evidenčního listu č. 473 KSSPOPOP v Plzni). Střední část trojkřídlého objektu byla v 70. letech 20. století zlikvidována. Zachovala se pouze přilehlá křídla - severní a jižní. Prohlídka stavebními úpravami silně postižených objektů připouští datovat stavení do 18. století. Pouze sklep pod jižním křídlem vykazuje určité archaické znaky. Vzhledem k utilitární části objektu a absenci datovatelných architektonických stop nelze vyslovit určitější soud. Ústřední, dnes zaniklá část objektu bývala renesanční. Svědectví poskytl ing. arch. V. Krš, který se zasazoval o záchranu ohroženého objektu, i písemné dokumenty, které byly v této souvislosti pořizeny (1365/74, KSSPOPOP v Plzni). Objekt byl patrový, krytý sedlovou střechou. Osově symetrické průčelí objektu bylo vertikálně dělené mírně vysazeným rizalitem a horizontálně římsou. V přízemí existovaly čtyři a v patře šest okenních os. Pod sdruženou dvojicí oken ve střední části průčelí se nacházel vjezd do prostorného mázhauzu, lemovaný prostým barokním portálem pravouhle rámovaným, s eliptickou archivoltou. Fasáda průčelí byla novodobě utilitárně upravena. Komunikaci na nádvorní straně objektu umožňovala dřevěná pavlač. Mázhauz ve střední části objektu byl zastropen renesanční lunetovou klenbou. Renesančně zaklenuté byly i další prostory přízemí objektu.

Další sledovanou lokalitou ve Vejprnicích byl bývalý panský dvůr a ovčín. Ovčín byl zlikvidovaný okolo poloviny a dvůr v 70. letech 20. století. Dochované fotografie (soubor fotografií vlastní J. Havlík, Vejprnice) a starší mapy, podávající informaci o dispozici a urbanistickém zapojení objektů do tělesa vsi, svědčí o barokní podstatě stavebních celků.

Celá staletí vejprnické historie je možné hodnotit jen na základě historických zpráv. Doložené počátky panského sídla spadají do 2. čtvrtiny 13. století. Tehdy působil

ve Vejprnicích významný dvorský úředník Sazin a jeho příbuzní. Na počátku 14. století již prokazatelně existovala středověká tvrz, která se stala dějištěm bojové akce. Po celé století se v držení vladyckého statku (či statků) střídali vejprničtí zemané. Současně s vladyckou částí existoval díl vsi náležící zprvu klášteru, posléze pravděpodobně pánům ze Švamberka. Na počátku 15. století byly díly spojeny a ves jako celek připojena k panství hradu Bubnu. Tehdy ztratila vejprnická tvrz význam panské rezidence. V pohnutých dobách 1. poloviny 15. století prodělala tvrz pravděpodobně období stagnace, jehož důsledkem mohl být fyzický zánik objektu. Tuto domněnku potvrzují i osudy bubenského panství, které bylo po několik desetiletí předmětem vleklého soudního sporu. V závěru 15. století bylo ve Vejprnicích panské sídlo obnoveno. Mohlo být zřízeno na původním místě, či na místě jiném, nejpravděpodobněji v areálu hospodářského dvora. Tvrz, jmenovaná ve Vejprnicích v 1. polovině 16. století je již s největší pravděpodobností předpokládaným "moderním" renesančním sídlem, začleněným do tělesa renesančního hospodářského dvora. Ve 2. čtvrtině 16. století byla ves připojena ke křimickému panství, sídelním centrem se staly Křimice a vejprnická tvrz opět ztratila své opodstatnění. V průběhu 16. století sídlili ve Vejprnicích příležitostně členové rodu vládnoucího na Křimicích, ale o osamostatnění a vytvoření statku se v těchto případech nejednalo. Renesanční tvrz byla patrně totožná s centrálním objektem pozdější barokní zájezdni hospody. Areál přilehlého dvora byl v tom případě renesančním poplužním dvorem. Součástí objektu tvrze mohl být popisovaný renesanční portál. Nalezené fragmenty i historické souvislosti svědčí o stavební aktivitě Točnicků z Křimic. V následujícím období nebyla již vejprnická tvrz jako panské sídlo využívána.

Nemálo otázek vyvstává okolo vejprnického kostela. Existoval již roku 1355, kdy byly odváděny desátky z vejprnické farnosti (Tomek 1873, 86). Roku 1368 je připomínán první zástavní pán a roku 1377 první farář (Podlaha 1908, 335). Základní otázkou je lokalizace gotického kostela. Nejstarší stavební fázi současného kostela lze datovat do 16. století. Starší vejprnický kostel stál údajně "v mokřinách", na vrchu jižně od Vejprnic směrem k Sulkovu. Býval prý dřevěný. Později byl kostel přenesen do míst bývalého ovčína, nynější nové školy na severním okraji vsi. V sousedství kostela stála údajně fara a myslivna. Druhý vejprnický kostel prý vyhořel (Havlík s.a. 1, 7, 11, 13). Přítomnost kostelů na tradovaných místech nebyla prokázána.

18. století a zvláště jeho 1. polovina, období vlády Františka Václava, hraběte z Vrtby, bylo obdobím významného stavebního rozvoje obce, který postihl zvláště její dominikální část. Roku 1722 byla zahájena velkorysá výstavba zdejšího barokního kostela, která důsledně pohltila zachovalou část staršího renesančního objektu. Právě tato skutečnost - respektování renesanční věže a její specifické zapojení do komplexu barokního kostela - je příčinou "populární" opačné orientace stavby. Ve 30. letech stavební ruch ve Vejprnicích patrně na čas utichl. Tehdy byla realizována výstavba barokního zámku v

Obr. 8: Vejprnice - renesanční portál z areálu kostela a fary.

Křimicích (Sedláček 1905, 245). Ve 40. letech byla vybudována vejprnická fara (Podlaha 1908, 335). V 18. století byl rovněž radikálně přestavěn starší renesanční objekt bývalého panského sídla na barokní zájezdni hostinec, na okraji vsi vybudován moderně koncipovaný panský dvůr, ovčín a další objekty. S pozůstatky této významné stavební aktivity, projevující se velkorysou urbanizací podstatné části vsi, se setkáváme do dnešních dnů. A právě tato stavební aktivita zapříčinila zánik staršího sídelního horizontu, který je dnes možné jen velmi mlhavě rekonstruovat.

LITERATURA

- Anonym s.a.: Vejprnice - účty a historie farního kostela ve Vejprnicích. Neevidovaný rukopis uložen v Západočeském muzeu v Plzni, úsek starších dějin. Bez paginace.
- Bělohávek, M. 1976: Archiv města Plzně. Inventář listin z let 1293 - 1879. Praha.
- Dunder, J. 1845: Království české statisticky a polohopisně popsáno I. Praha.
- Emler, J. (ed.) 1870: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno 1541 inge consupttarum I. Praha.
- Emler, J. (ed.) 1872: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno 1541 inge consupttarum II. Praha.
- Emler, J. (ed.) 1876: Ein Bernaregister des Pilsner Kreises von Jahre 1379. Praha.
- Emler, J. (ed.) 1881: Decen registra censum bohemia. Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými. Praha.
- Emler, J. (ed.) 1882: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. Praha.
- Erben, K. (ed.) 1855: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I. Praha.
- Friedrich, G. (ed.) 1904 - 7: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. Praha.
- Friedrich, G. (ed.) 1921: Archiv český XXXI. Praha.
- Friedrich, G. (ed.) 1942: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1. Praha.
- Hataj, V. 1927: Chotěšov II. Plzeň.
- Havlík, J. s.a. 1: Kronika obce Vejprnic a okolí I. Rukopis, u autora.
- Havlík, J. s.a. 2: Výtah z kroniky souseda Jos. Mareše, Vejprnice č. 4. Rukopis, u autora.
- Klicman, L. (ed.) 1903: Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia I. Praha.
- Kolektiv 1897: Politický a školní okres Rokycanský. Rokycany.
- Kolektiv 1976: Státní oblastní archiv v Plzni - průvodce po archivu III. Praha.
- Kovář, J. 1958: Plzeňské portály. Plzeň.
- Lábek, L. 1925: Buben hrad, Plešnice tvrz a osada. Plzeň.
- Palacký, F. (ed.) 1844: Archiv český III. Praha.
- Podlaha, A. 1908: Posvátná místa Království českého II. Praha.
- Sedláček, A. (Sčk) 1900: Heslo "z Lobkovic", Ottův slovník naučný XVI. Praha.
- Sedláček, A. 1905: Hrady, zámky a tvrze Království českého XIII. Praha.
- Sedláček, A. (Sčk) 1906a: Heslo "Točnick", Ottův slovník naučný XXV. Praha.

- Sedláček, A. (Sčk) 1906b: Heslo "Strojetický", Ottův slovník naučný XXIV. Praha.
- Sedláček, A. (Sčk) 1907: Heslo "z Vrtby", Ottův slovník naučný XXVI. Praha.
- Schaller, J. 1788: Topographie des Königreichs Böhmen IX. Praha.
- Schmidt, G. 1925: Burgen Westböhmens I. Stříbro.
- Sommer, J. 1838: Das Königreichs Böhmen VI. Praha.
- Tingl, F. (ed.) 1865: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I. Praha.
- Tomek, V. (ed.) 1873: Registra decimarum papalium. Praha.
- Vavroušková, A. 1935: Desky zemské Království českého. Řada I, kvaterny trhové sv. 2. Praha.

TŘI NEZNÁMÁ HRADIŠTĚ NA JILEMNICKU

o. Semily

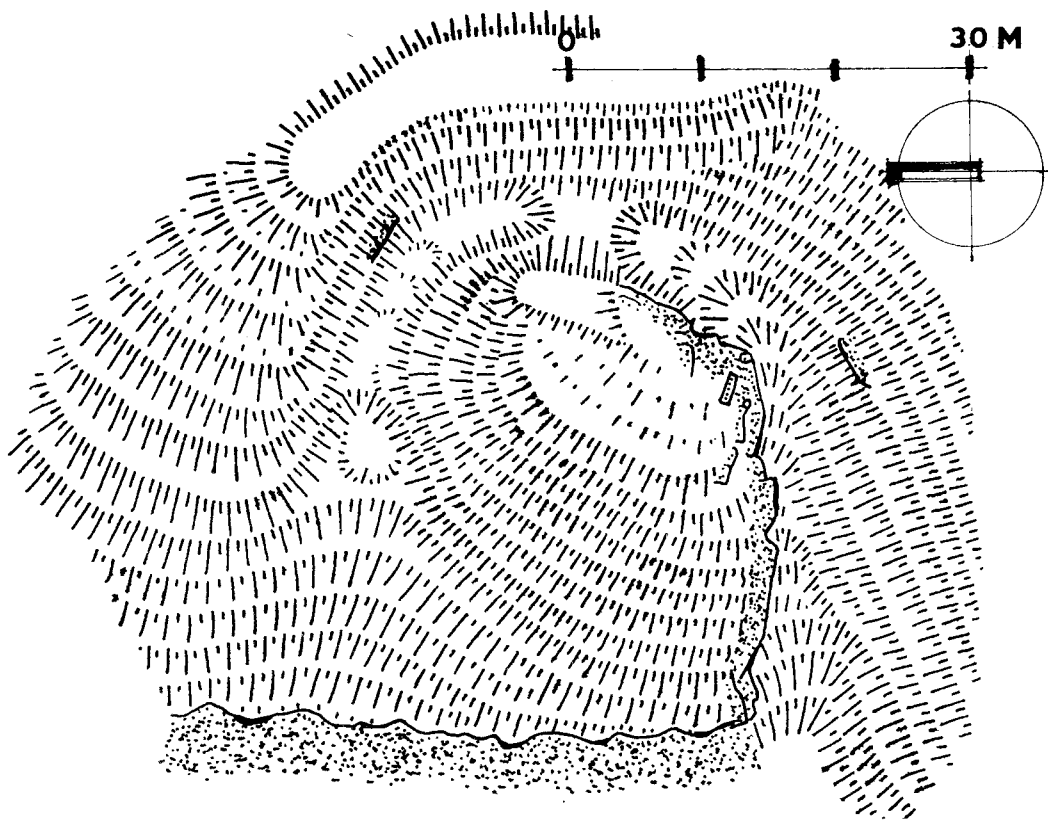
Z. Fišera

Vedle nemnoha všeobecně známých hradů a tvrzí v Podkrkonoší zde existuje i řada objektů téměř neznámých. Tři z nich, ležící v západní části Podkrkonoší na Jilemnicku, jsou předmětem tohoto článku.

Pozůstatky prvního z těchto středověkých opevnění se nacházejí na katastru obce Benecka, západně od osady Rychlov (ZM 1 : 50 000, 03 - 41 Semily, 182 mm od V, 173 mm od S s. č.). Opevnění (obr. 1) bylo vybudováno na vápencovém skalním bloku, vybíhající z úbočí prudce se svažujícího návrší. Nezvyklá poloha staveniště v extrémně svažitém terénu byla nejspíše zvolena s ohledem na tvar vybíhajícího skalního bloku, skýtajícího částečně přirozenou ochranu. V širším okolí je lokalita pro stavbu hradu jedním z nejvýhodnějších míst. Hradní plošina je nepravidelně oválná. Sklon druhotně pravděpodobně neupravené plošiny odpovídá svažitosti okolního terénu. Rozměr hradiště ve směru V - Z je asi 35 m a v kolmém směru asi 20 m. Severovýchodní okraj plošiny lemují stopy vnitřního valu. Pozůstatky zástavby a vnitřního členění se nezachovaly. Jádrem hradu bylo pravděpodobně situováno do východní, nejvýše položené a nejméně svažité části plochy hradiště. Jižní a západní bok chránila vybíhající vápencová skaliska. Terén na jihu má charakter skalnatého svahu až strmé skalní stěny a na západě byl narušen vápencovým lomem.

Severní a východní stranu hradiště zajišťoval ve skále tesaný příkop. Sklon jeho dna odpovídá svažitosti okolního terénu. Srpkovitý příkop ústí na jihovýchodní straně do přirozeného skalnatého žlabu. Na severovýchodní straně hradiště je příkop nejméně výrazný a v těchto místech byl objekt nejhůře chráněný. Severní polovinu vnější hrany příkopu lemuje nevýrazné valové těleso. Směrem k severozápadu ve směru svažitosti příkopu val klesá a mohutní.

V okolí popisovaného objektu nebyly zachyceny případné další stopy osídlení. Nevyřešena zůstává rovněž otázka přístupové komunikace.

Obr. 1: Plán hradiště na k.ú. Benecko, okr. Semily.

Popisovaná lokalita unikala všeobecně dosavadní pozornosti. Žádné informace neposkytují ani tereziánský a josefský katastr, ani známá Grauparova mapa Krkonoš z roku 1765 (SOA Zámorsk). Teprve indikační skica Štěpanic z roku 1842 (IS obce Štěpanice uložená v SÚA Praha) nazývá les ve sledované oblasti "Hradiště". Na mapě politického okresu jilemnického se název lesní polohy opakuje. Navíc se zde louka nad hradištěm nazývá Čečelovská stráně. Pojmenování Hradiště a Na hradišti figuruje ve výčtu pomístních jmen pro Rychlov a Horní a Dolní Štěpanice (Cardal 1963; Macnar 1964; Mach 1976). V místě se traduje, že v prostoru čp. 1 v Rychlově stál hrad.

Hradiště bylo možné datovat na základě nálezů keramického materiálu, získaného povrchovým sběrem na celé ploše objektu, do 13. až počátku 14. století. Pouze jeden z patnácti nalezených úlomků je mladšího původu. Pro uvedenou dobu života objektu hovoří rovněž poloha hradiště, která v žádném případě neskýtala možnost obrany v případě nasazení palných zbraní. Poloha byla tedy zvolena před dobou jejich užívání.

Další pozůstatky zaniklého středověkého opevněného sídla se nalézají v jihozápadním cípu katastru obce Studenec (ZM 1 : 50 000, 03 - 43 Jičín, 163 mm od V, 38 mm od S s. č.). Objekt byl umístěn na ostrožně, nejnižším zakončení lesnatého hřebtu, půlkruhem obtékané říčkou Oleškou. Místu se lidově říká Hradištko. Indikační skica (IS obce Studenec u Horek, SÚA Praha) a mapa evidence nemovitostí jej však jmenují Hradiško.

Od hřebtu je objekt (obr. 2) oddělen šíjovým příkopem, za nímž se nalézají ústřední

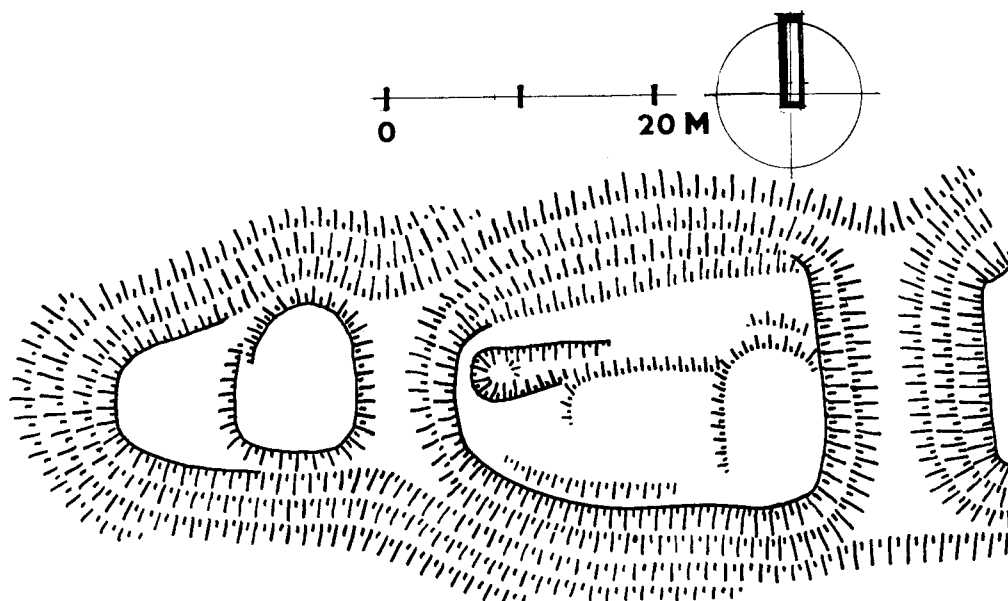
plošina, zhruba 27 metrů dlouhá a na západním okraji zúžená jen asi na 10 metrů. Zde je plošina oddělena dalším méně výrazným příkopem od oválného prostoru o rozměrech přibližně 9 x 11 metrů. Jeho západní okraj se sklání k opyši ostrožny a tvoří tak nejnižše položenou část celého areálu. Stopy přístupové cesty k sídlu nebyly zjištěny. Utváření terénu však navozuje domněnku, že vstup mohl být veden do nejnižší, západní části areálu.

Menší plošina v tomto prostoru pravděpodobně nesla nějaký objekt neznámé stavební podstaty. Zástavba větší, výše položené plošiny byla patrně složitější. Lidová tradice sem klade zbytky zdiva. Hovoří se rovněž o sklepení, které bylo ještě v tomto století přístupné. Vchod do podzemí se prý stal cílem nežádoucích dětských výprav a byl proto zasypán. Plošina se třemi terénními stupni snižuje směrem k opyši ostrožny. Nejvyšší stupeň je výrazně nižší, než vnější okraj příkopu. Na nejnižším stupni lze spatřit protáhlou prohlubeň, na západním okraji ukončenou okrouhlou jámou. Prohlubeň může souviset s tradicí o sklepení.

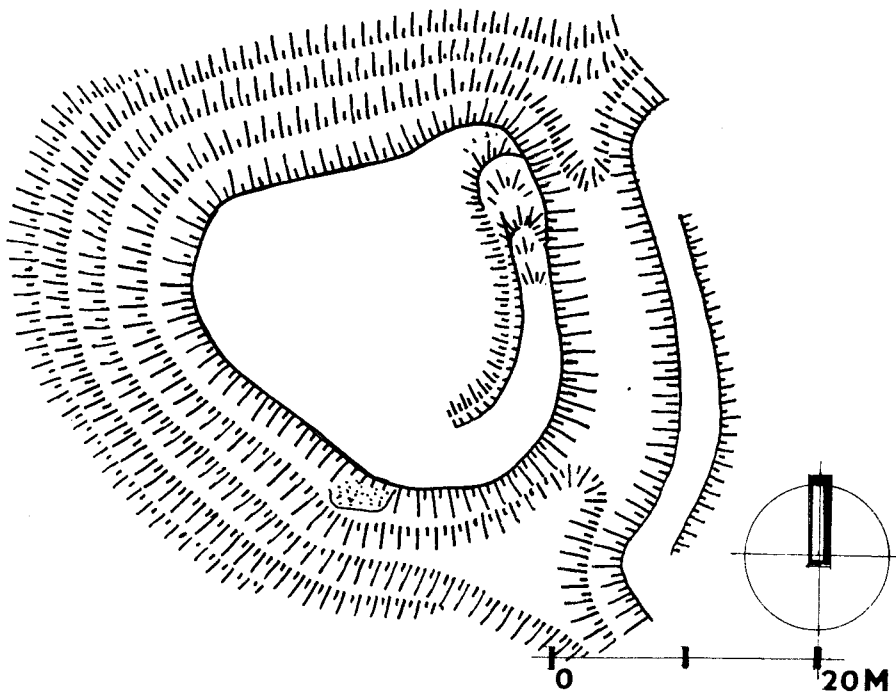
Povrchovým sběrem na lokalitě (říjen 1985) byly získány pouze zlomky novodobé keramiky.

Pozůstatky třetího opevněného objektu leží na katastrálním území osady Žďár. Na jihozápadním okraji katastru se zvedá rozsáhlé návrší omezené strmými, padesát metrů vysokými srázy, které na jižní straně spadají do údolí Olešky a na západě ke Žďárskému potoce. Vrch k západu vybíhá ve vysoký ostroh. Na něm se zachovaly výrazné pozůstatky fortifikace (obr. 3); ZM 1 : 50 000, 03 - 43 Jičín, 212 mm od V, 75 mm od S s. č.

Objekt má hruškovitý tvar a jeho rozměry nepřesahují 30 metrů. Stěžejními fortifikačními prvky byly přirozená poloha objektu a šíjový příkop s vnějším a vnitřním valem. Zatímco vnější val je méně patrný, vnitřní val tvoří výrazné těleso, sklánějící se k severu. Uvnitř takto hájené plochy, která je porostlá lesem, nejsou vidět žádné pozůstatky

Obr. 2: Plán hradiště na k.ú. Studenec, okr. Semily.

Obr. 3: Plán hradiště na k.ú. Žďár, okr. Semily.

staveb, přestože lidová tradice hovoří o zbytcích zdiva. Pouze v západní části lze nalézt roztroušené kamení. Přibližný střed areálu narušuje sonda po bližší nezjistitelném výzkumu. Přes velké úsilí se nepodařilo povrchovým sběrem na lokalitě nalézt keramický materiál.

Lokalita je beze jména, ale na jižním okraji vsi Žďár, tedy ve směru kde leží námi zkoumaný objekt, je současnou mapou zachyceno pomístní jméno "Hradiště" (mapa Českého Ráje, 1986, B4). Původ a umístění tohoto pomístního názvu je nejasný. Vzdálenost mezi lokalitami u Studence a u Žďáru je asi 800 metrů.

Naše znalosti o zmíněných lokalitách jsou nepatrné. Pro žádnou z nich neznáme původní jméno a ani písemné doklady o jejich existenci. Vycházet můžeme jednak z keramického materiálu a jednak ze znalostí o osídlení v okolí. Lokality leží v území, které bylo v nejstarším období součástí pomezního hvozdu. Teprve s nástupem kolonizace ve 13. století můžeme uvažovat o vzniku popisovaných lokalit. Stav a podoba lokalit, stejně jako jejich vymizení z paměti, svědčí o tom, že žádná z nich období kolonizace dlouho nepřežila.

Hradiště u Štěpanic leží v území, které kolonizoval rod Markvarticů. Ti se od svého nástupu ke konci 12. století rozvětvili do několika linií, z nichž v oblasti horního Pojizeří působili pánové z Valdštejna a Lemberkové. Většinu zdejšího území získali postupně Valdštejnové, jejichž hlavním sídlem v této oblasti byl hrad Štěpanice. Po něm se jejich větev, která zde sídlila, psala Štěpaničti z Valdštejna. Tato větev se zde udržela až do svého vymření na počátku 16. století (Sedláček 1887, 237 - 241). Prvním známým držitelem štěpanického hradu byl Jan (1304 - 1340), syn Zdeňka z Valdštejna (1278 - 1304) (ibidem). Doba založení hradu stejně jako zakladatel není známa. Počátky zdejší kolonizace lze však

sledovat od 13. století (Ambrož 1941, 2 - 3). Hradiště u Štěpanic je dokladem, že tato kolonizace měla složitější průběh, než se doposud předpokládalo.

Podstatně komplikovanější je situace okolo zbývajících dvou lokalit. Pouhý kilometr jihovýchodně od hradiště u Žďáru, přes údolí, existuje další hrad Levín. Hrad je poprvé uváděn roku 1333 a založen byl snad již ve 13. století Pakoslavem z Brady, který se psal z Levína (Kolektiv 1986, 227). Jakákoliv souvislost těchto tří lokalit v okruhu méně jak dvou kilometrů není přitom jasná. Lze jen sledovat zlomkovité zprávy o drobných feudálních statcích v nejbližším okolí, aniž bychom byli schopni prokázat nebo vyloučit jejich souvislost se sledovanými lokalitami. Jen na katastrálních územích Žďáru a Studence lze vystopovat až šest různých částí, které buďto tvořily samostatný statek, nebo náležely k různým feudálním statkům v okolí. Jen dnešní Studenec tvoří původně tři sídelní útvary. Je to jednak původní Studenec, zvaný též někdy Studená hora (jihovýchodní část obce okolo kostela), dále severněji ležící Zásmuky, jejichž jádrem byl panský dvůr, a nakonec na jihozápadní straně obce ve směru ke Žďáru ves Lišný, zvaná též někdy Slavíkovec. Nad Lišným leží lokalita, kterou zde nazývám hradiště u Studence. V literatuře jsou ve Studenci a Lišném uváděny též dvory (Školní kronika obce Studence u Horek (kolem r. 1920) II. - popis Studence. Uloženo v OA Bystrá nad Jizerou).

Poprvé se Studenec uvádí roku 1388, a to v predikátu Přecha ze Studence (Šimák 1917, 122; Profous - Svoboda 1957, 221), kdy tu byl patrně samostatný statek. Na studenecké tvrzi měl roku 1395 přebývat Zbraslav, syn Jaroše ze Studence. Ten byl údajně synem pána z Levína (Kolektiv 1904, 218). Z držitelů Levína v této době známe jen Jakuba z Levína z neznámého rodu (Sedláček 1887, 201). Majitele Studence v 15. století neznáme, ale samostatný statek se zde udržel a na počátku 16. století náležel Marši Kulovi z Chotče (zemřel r. 1539), který jej prodal Janovi z Újezdce a Kounic. Tento majetek později přešel na rod Straníků z Kopidlna. Část Studence náležela po nějakou dobu k panství hradu Kumburku (Jíra - Šíp 1927, 434). Když Jan starší Straník z Kopidlna roku 1584 koupil statek Studenec, postavil si zde renesanční tvrz a psal se potom sezením na Studené hoře (Sedláček 1887, 249). Poloha nejstaršího sídla tohoto statku zůstává však otázkou. Patrně jím popisovaná lokalita na jihozápadním okraji katastru obce Studenec nebude.

Ves Lišný se poprvé uvádí roku 1402 a přináležela patrně ke Studenci. Z roku 1414 však známe Swenyeka z Lišného a v husitské době žil Čech z Lišného (Profous 1949, 635). Podle jména lze usuzovat na příbuznost s rodem pánů ze Železnice. Od roku 1407 byl majitelem 8 km vzdáleného hradu Pecka Jarek ze Železnice (Kolektiv 1986, 301). Další osudy Lišného známe až v 16. století. Tehdy se dělil na dvě části, z nichž jedna spolu s dílem Studence a sousedním Žďárem patřila ke kumburskému panství a druhá náležela ke studeneckému statku. S ním sdílela osudy až do počátku 17. století. Tehdy zde vznikl dočasně samostatný statek. Jeden z potomků Jana staršího, zvaný pouze Straník, seděl na Lišném či tak zvaném Slavíkovci a druhý, Jan, na Studenci. Na rozdíl od Studence se o formě sídla v Lišném nehovoří. Oba statky byly potom při pobělohorských konfiskacích zabaveny a postoupeny Albrechtovi z Valdštejna (Sedláček 1887, 249).

Žďár se poprvé jmenuje roku 1375 v predikátu Diviše ze Žďáru. Diviš ze Žďáru byl tehdy spolu s Jakubem z Levína držitelem kostelního podací v nedaleké Olešnici (Sedláček

1887, 201). A. Profous - J. Svoboda (1957, 813) vztahují sice tuto zprávu ke Žďáru u Kumburku, ale s největší pravděpodobností se jedná o náš Žďár. Z roku 1395 je znám Pešík ze Žďáru, který spolu s Paškem z Plesu a Přibkem z Dubence koupil poručenství na dubenecké tvrzi (Sedláček 1887, 122), mezi Miletínem a Jaroměří. Nevíme však, o jaký Žďár se jedná. Od roku 1391 je v pramenech uváděna ves Žďár. Nevíme, kdy došlo k jejímu rozdělení, ale když Jan mladší Trčka z Lípy prodal roku 1538 kumburské panství Mikuláši Trčkovi z Lípy na Veliši, hovoří se jen o dílu vsi. Druhá část náležela ke Studenci.

Veškeré zprávy, které zde byly uvedeny, jsou až z poslední čtvrtiny 14. století a mladší. Jsou-li opravdu obě lokality produktem kolonizace, jsou těmto zprávám časově značně vzdálené. Z uvedených údajů lze pouze vyvodit, že zde kolonizace nevedla k vytvoření rozsáhlejší domény, ale ke směsici různě velikých statků a statečků. Za této situace je ovšem velice obtížné o obou lokalitách učinit jakékoliv závěry.

Ze všech tří uvedených lokalit je nějakým způsobem registrována pouze lokalita u Žďáru. V archivu KSSPPOP v Pardubicích je vedena v evidenci nemovitých kulturních památek pod č. 2877 a je charakterizována jako tvrzíště ze 14. století.

Děkuji PhDr. T. Durdíkovi, CSc. za určení keramického materiálu a PhDr. J. Úlovcovi za vyhledání údajů v SÚA v Praze.

LITERATURA

- Ambrož, J. 1941: Jilemnice, výňatky z dějin, rozvoj a zvláštnosti města. Železný Brod.
- Cardal, J. 1963: Osada Rychlov. Soupis pomístních jmen Onomastického oddělení Ústavu pro jazyk český v Praze.
- Jíra, J. - Šíp, F. 1927: Novopacko II. Nová Paka.
- Kolektiv 1904: Čechy XII (severní Čechy). Praha.
- Kolektiv 1986: Hrady a zámky v Čechách, A - Z na cesty. Praha.
- Macnar, J. 1964: Obec Horní Štěpanice. Soupis pomístních jmen Onomastického oddělení Ústavu pro jazyk český v Praze.
- Mach, F. 1976: Obec Horní Štěpanice. Soupis pomístních jmen Onomastického oddělení Ústavu pro jazyk český v Praze.
- Profous, A. 1949: Místní jména v Čechách II. Praha.
- Profous, A. - Svoboda, J. 1957: Místní jména v Čechách IV. Praha.
- Sedláček, A. 1887: Hrady, zámky a tvrze Království českého V. Praha.
- Šimák, J. 1917: Dějinné paměti okresu mnichovohradištského. Mnichovo Hradiště.